

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ерньо ЕПЕРЙЕШИ

Згідно з підрахунками, число розмовних мов світу становить близько 3 000 [Joo, 1984]. Іштван Фодор нараховує 6 000 мов і їх варіантів [Fodor. Eloszo, VIII. p.]. Більш сміливі мовознавці число розмовних мов, тобто діалектів, що розглядаються як самостійні мови, доводять до 10 000. Водночас держав у світі усього близько 200. Враховуючи напівнезалежні держави, за даними 1995-го року, їх 261 [A vilag orszagai, 1995, 233-237].

Отже, у географічних межах окремих т. зв. національних держав проживають іншомовні народи, яким у ході своєї історії не пощастило створити самостійних держав. Інакше кажучи, етнічні кордони не відповідають політичним кордонам держав. За словами Рудольфа Йоо, "ці відмінності створили національні меншини". Картину ускладнює те, що в межах державних кордонів окремих країн — особливо це характерно для Центрально-Східної Європи — проживають етнічні групи, які такі мають національні держави, але в результаті різних політичних перерозподілів опинилися за межами цих держав. У Східній Європі можна віднайти 107 таких національних етнічних спільнот, населення яких за офіційними даними перепису перевищує 1000 осіб [Szarka, 2001]. Їхня мова — у не менш загрозливому становищі, аніж тих, які жили в інших національних державах, без підтримки власної країни. Все це насторожує, коли дізнаємося, що, на думку окремих мовознавців, політологів, у результаті загальної глобалізації до 2050 року 90 % малих мов зникне. Цей висновок вражає, й сподіваємося, що, так само як у 1787 р. Гердер пророкував зникнення до кінця XIX ст. угорської мови, цього не станеться. Та окремі групи національних меншин, включаючи й національності Центральної Європи, справедливо занепокоєні. Та й як не тривожитися з приводу загрози власній мові, якщо серед інших такий численний народ, як французький, лише кілька років тому визнав за необхідне — головним чином, на протигагу засиллю англійських слів — прийняти закон про мову.

Від 1990-х років, після зміни політичної системи, написи на магазинах, вулицях, як і

все культурне життя блоку колишніх соціалістичних держав, накрила хвиля агресивної американізації. Після десятирічного досвіду Угорщина теж була змушена у 2001-у прийняти закон про захист національної мови і культури.

З цього робимо висновок, що питання майбутнього використання мови є жагучою проблемою нашої доби, його складність із вступом до Європейського Союзу незмірно поглибилася. Хоча це питання часто постає на різних національних форумах, ефективного міжнародного закону про захист мов так і не прийнято. Всього лише один міжнародний документ, слабкі постулати на захист мов Європейської Хартії. Гельсінська хартія захисту прав людини теж була створена в інтересах расової, конфесійної рівноправності, та її вже не цікавить те, якою мовою громадянин має право навчатися, відбувати свої релігійні потреби.

З іншого боку, треба враховувати, що світ невідворотно (в силу об'єктивної необхідності) змінюється, розвивається. Навряд, чи хто заперечуватиме позитивний вплив на загальнолюдську цивілізацію радіо, телефона, телебачення, комп'ютера, Інтернету. Для їх поширення свого часу теж виникла необхідність у певній всесвітній мовній інтеграції. Хто точно знає, коли світ одностайно перейшов на застосування арабських чисел, на єдину систему християнського календаря? У минулому столітті у період будівництва залізниць державам треба було узгоджувати ширину колій, їх стандартизацію, аби залізничні потяги могли перетинати кордони. Один сучасніший приклад: чи існувало б повітряне сполучення без єдиної службової англійської мови? Чи діяв би єдиний Інтернет від Лондона до Токіо без єдиної мовної системи? Тож нам слід погодитися з тим, що стандартизацією сучасної епохи є інтеграція, невідворотний і природний процес багатьох галузей життя, що робить необхідним і спільне мислення.

Біда в тому, що у наші дні економічна, технічна інтеграція поширилася також на галузі мов і культур. Суть явища, яке називають глобалізацією, полягає в тому, що воно прагне з мов і культур, які розвивалися століття-

ми, тисячоліттями сформувати велику сіру, єдину "масу". Згадаймо лише про моду, яка нав'язується диктаторами від моди (джинсовий одяг, взуття на "шпильках", татуювання, графіті, різні види строкатих кольорів "півнячої" зачіски від Нью-Йорка до Москви), чи, наприклад, музика диско: у 2001-у у відомих народним вбранням і народною музикою славних трансильванських селах Сек та Чангофьолді в кінці тижня гримить англомовна диско-музика. Можемо продовжити ці приклади одноманітними бутербродами Мак-Дональда, розкиданими скрізь від Північного полюса до Кейптауна банками з-під кока-коли.

Все це разом протистоїть мові малих народів, націй і їх класичній культурі. Можливо, що "успішному" поширенню цього явища на нашому просторі прислужилося також те, що близько 50-и років не було можливості безпосередньо познайомитися з подібними явищами. Проти них не міг розвиватися єдиний національний імунітет. Із зміною політичної системи переваги ринкового господарювання споживацького суспільства разом з усіма його культурними недоліками ринули на нас.

Багато хто на порозі Європейського Союзу гадає, що там автоматично будуть розв'язані мовні питання національних меншин, культурних автономій. Однак нещодавно у виступі Джорджа Бруннера, викладача університету з Кельна, експерта з ЄС (Угорська академія наук, 20 листопада 2001 р.) ми почули наступне: "Не плекаймо надмірних ілюзій. Ми займаємося гармонізацією політичних, економічних, юридичних питань. Оминаємо питання національних меншин, так само, як і мовні питання".

Маючи десятирічний досвід, наша невелика з мовного погляду країна, є, природно, стурбована. Хоча протягом останніх 10-и років у питанні розвитку національних меншин було зроблено більше, ніж у минулому столітті: освіта національностей і культурна діяльність, що вже існували в 1945-1990 рр., у наступні роки розширилися. З 1993-го діє закон про національності, самоврядування меншин. Ніколи ще не з'являлося стільки книжок, газет, досліджень з питань національностей у цій країні, як у наші дні. Незважаючи на це, слід зауважити, що мови національних меншин перебувають у досить загрозливому

становищі. Хтось сформулював це таким чином: "Ми вже є лише святковими національностями, намагаємося розмовляти рідними мовами лише в свято". Серед 13-и зафіксованих меншин, як відомо, є й такі (вірменська), які із своєю нацією пов'язує лише усвідомлення походження, пам'ять традицій. Мову вони втратили вже століття тому. Це становище, природно, є наслідком не 10-ти останніх років, й навіть не 50-ти.

Постає питання: що далі?

Вільгельм Грімм, один з братів — збирачів казок, 150 років тому писав: "Спільна мова і традиція є основою збереження кожного народу". Те, про що я говоритиму, є продовженням думок Грімма: роль традиції у збереженні мови і національної свідомості меншин.

У національній ідентифікації годі ставити під сумнів першочергову роль мови: саме мова робить народ тим, ким він є. Існування національних меншин пов'язане, однак, також з іншим невіддільним фактором: специфічною культурою етнічної групи. У даний історичний період, на противагу глобалізації, у збереженні національної мови і власної сутності, відродженні чи гальмуванні асиміляційних процесів важливу роль може мати і має власна система традицій, національна культура.

Природно, національну культуру треба розглядати у ширшому значенні, від традиційної народної культури до високого рівня літератури, музики і образотворчого мистецтва.

У Карпатському басейні, однак, до культурної ідентифікації швидше можна підходити з погляду етнографічного. Дослідження доводять, що різноманітні форми народної культури особливо придатні для того, аби поглибити сприйняття своїх власних національних обов'язків і самоповаги.

На щастя, більшість угорських національностей має багату систему традицій. Все це передусім коріниться у селянській культурі. Коли ми говоримо про національну культуру, то, в першу чергу, думаємо про характерну фольклорну спадщину (народну музику, народний танець, обряди), засобом вираження якої є саме мова. Природно, не менш важливими є ті елементи матеріальної культури, які специфічно пов'язані з даною етнічною групою (народний одяг, ремесла, культура харчування, культура житла, сакральні пам'ятки).

Все це може бути живлющим джерелом у відродженні культури національностей, у захисті від шкідливого впливу глобалізації, у збереженні, можливо, вивченні і вживанні мови, у проведенні самоідентифікації.

Фактом є також те, що сучасні фольклорні елементи, етнічні символи вже мають не те значення, функцію, які мали 50-ма роками раніше. Повернення тогочасних цінностей і системи символів у їх повноті було б анахронізмом. Відбудова нової якості можлива, головним чином, з уцілілих частин народної культури.

“Культурна діяльність, що будується на народних традиціях є одним із знарядь у збереженні національної і етнічної ідентифікації угорських болгар...” — говорить Адріана Петкова (Todoranov nemzetseg, 12. o). Цю ж думку у своєму виступі підкреслює словенка Марія М. Козар, коли каже: “Словенці не можуть жити без своїх коренів”. Та сюди пасує й твердження Берталана Андрашфалві: “У нашій країні у ході історії було врятовано традиції. Носієм традицій є, однак, селянство” (Виступ на каналі телебачення DUNA 16. 07. 1999).

Все це ми вважаємо правильним і щодо інших народів. Досвід останніх десяти років підтверджує, що більшість національних самоврядувань свідомо чи підсвідомо це відчуває. Ми є свідками того, що результатом їхньої діяльності є небачений досі розквіт національних культур — його можна назвати новим ренесансом. (Фестивали, музичні ансамблі, мистецькі колективи на основі традицій, табори народної музики і танцю тощо). Лише за останні п'ять років з'явилося більше книжок, праць, CD дисків, відео та аудіо касет, аніж за п'ятдесят останніх років. Відчувається, що засоби традиційної культури непрямым шляхом допомагають очистити національну приналежність, зміцнити відчуття необхідності збереження мови.

Цю позитивну картину добре ілюструє стан видань з національної етнографії. Завдяки постійній підтримці міністерства Національної культурної спадщини, зусиллями Угорського етнографічного товариства у 2001 році побачило світ близько 90 книжок. Впродовж восьми років їх з'явилося втричі більше, ніж за останні 18 років. Ці книжки можна вважати генетичним банком етнографії, який

через п'ятдесят чи більше років можна дістати з книжкової полиці, щоб — як це робив Барток — відновити народну культуру сучасними мистецькими засобами.

Вважаємо за потрібне зауважити: тепер, як і завжди, однією з найнагальніших потреб є дослідження, збирання. Час квапить. Стає менше бабусь, які є природними носіями своєрідних архаїчних традицій. Через десять-п'ятнадцять років вже не буде автентичних інформаторів.

З цього погляду на дослідницькі інституції, що множаться останніми роками, покладається велика відповідальність. Окремі центри на терені репрезентації і публікації етнографічних цінностей досягли значних успіхів, в їх числі німці, словаки, румуни. Однак є державні самоврядування, які не переймаються цими справами, а трапляються й такі (грецьке), які з тривогою спостерігають за дослідженнями минувшини, не підтримуючи їх.

Безперечно, народна традиція, фольклор є категорією суспільною. Вона народилася, сформувалася і продовжує жити в суспільстві, утримуючи і живлячи спільноти.

Природно, в інтересах збереження мови і культури, ідентифікації народів ми не вважаємо етнографічну спадщину єдиним рятувальним засобом проти глобалізації. Однак без неї вони швидше розчиняться у мові будь-якої національної спільноти.

Сподіваємося, що метою Європи, яка просувається по шляху об'єднання, не стане зникнення різноманітних мов і культур, адже саме вони надають своєрідності і цінності цій частині земної кулі.

Однак, за те, щоб не справдилися прогнози про зникнення малих мов, і малі народи далі не потрапляли до чорного списку зниклих культур, найбільша відповідальність лягає на самі національні меншини. Бо народитися національністю є результат випадку, та лишитися нею — питанням обов'язку.

Література:

- A vilag orszagai. TOPOGRAF Terkepszerti Iroda. — Budapest, 1995.
 Bellyey Pal. A nyelvek vilagban. — Budapest: Gondolat Kiado, 1959.
 Fodor Istvan. A vilag nyelvei. — Budapest: Akademiai Kiado RT.X, 1999.
 Joo Rudolf. Nemzeti es nemzetisegi onrendelkezes, onkormanyzat, egyenjogusag. — Budapest: Kossuth Kisdo, 1984.

Kemeny Istvan. A nyelvcsererol es a roma/ cigany gyerek nyelvi hatranyairol at iskolaban. In: nemzeti es etnikai kissebsegek... Szerk. Sisak Gabor. — Budapest, 2001. — 267-287.o.

Papadopoulos Petkova Adriana. A Todoranov nemzetiseg. In: Tanulmányok a magyarországi bolgar, görög, lengyel, ormény, ruszin nemzetiség neprajzarol, 2. — Budapest, 1998. — 30-40. o.

The author of the article presents the statistic data on the issue of ethnic minorities, and the problem of the languages of ethnic minorities in particular. He states the alarming signals that are caused by rapid globalization and gives his interpretation of these processes. The article suggests the ways of saving the ethnic heritage and lists a number of things that are done in this direction as well.

Szarka Laszlo. Kozep-europai kissebsegek tipologiai besorolhatosaga. In: nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon a 20 szazad vegen. — Budapest, 2001. — 30-40 .o.

Tabajdi Csaba szerk. Nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon. — Budapest: Auktor Konyvkiado, 1998.

Torzok Erika. Globalizacio es kissebsegek. In: Nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon a 20 sz. vegen. Szerk.: Sisak Gabor. — Budapest. — 60-71.o.

ДО ПИТАННЯ ПРИУРАЛЬСЬКОГО ДЖЕРЕЛА ДАВНЬОУГОРСЬКОГО ЕТНОСУ

Петер ВЕРЕШ

Як відомо, С. П. Толстов висхідною територією фінно-угорських народів вважав не Середнє Поволжя, на яке услід за помилковою концепцією П. Ф. Кеппена (1833-1908) посилалися угорські, фінські та естонські вчені, а Середню Азію, неподалік від Аральського моря (Кеппен 1886, С. 126-150; Толстов 1948, С. 235). Тут, на його думку, могли відбуватися мовні контакти поміж угорськими і дравідськими мовами чи мовою мунда, про яку писав угорський сходознавець Гевеші, який видав про це книгу в Лондоні під псевдонімом Уксбонд (Uxbond 1930; Hevesy 1928). Концепція Толстова про Середньоазіатське походження древніх уральців зіграла велику роль у подальшому вивченні етнічної історії фінно-угрів. Російські вчені, спершу В. Н. Чернецов (1905-1970), а далі Г. Н. Матюшин та ін. з успіхом розвивали погляди Толстова у цьому напрямку, а також про етногенезу древніх угрів та їх нащадків — угорців (Чернецов 1979; Матюшин 1978, 1982).

На основі лінгвістичних, етнографічних, палеокліматичних даних можна вважати обґрунтованим припущення В. Н. Чернецова та К. В. Сальникова, що андронічний (федоровський і черкаскульський) археологічний комплекс бронзової епохи лісостепової смуги Заураля Західного Сибіру етнічно можна пов'язувати з древніми уграми, спільними предками угорців та обських угрів (Чернецов 1979, С. 223; Сальников 1967, С. 158). Цей

висновок не суперечить подальшій етнічній історії угорців, ханти і мансі, які разом складають угорську гілку фінно-угорської групи уральців, що відповідає результатам найновіших антропологічних та інших досліджень з етногенезу вищеназваних народів (Вереш 1978, С. 39-48, 1978а, С. 15; Veres 1972).

Як відомо, вплив андронівського широколицього протоевропоїдного антропологічного типу виявляється не лише в сучасних обських угрів, а й у краніологічному комплексі древніх угрів Середньо-Дунайського басейну Х в. н. е., коли вони як кочівники-скотарі з'явилися там у 895-896 рр. (Toth 1969, С. 117-135; Тот 1970, С. 149-160). На думку Г. Ф. Дебеца, андронівський антропологічний тип як особливий протоевропоїдний варіант формувався на південь від Західного Сибіру, у степах Казахстану і Середньої Азії. Він превалював серед племен-носіїв андронівської культури. Його можна чітко відділити від сусідньої популяції зрубної культури бронзового віку, яка належала протоіранцям, які репрезентували собою вузьколиций середземноморський варіант европоїдного типу (Дебець 1952). Населення цих двох різних культур близько середини II тис. до н. е. почало змішуватися і послужило субстратною основою етнічного формування іраномовних савроматів і південних груп угрів, древніх угрів, не пізніше ніж з XII-X ст. до н. е. (Смирнов 1964; Toth 1969).